

Između zveckanja oružjem i glasa savjesti

Kada su predsednik Srbije Aleksandar Vučić i hrvatski premijer Andrej Plenković nedavno razmenili oštre reči oko naoružavanja svojih država, mnogi u regionu su s nelagodom u tome prepoznali ratnu retoriku. Uzajamne optužbe, demonstracije vojne moći i nacionalistički tonovi iz Beograda i Zagreba jasno su nas podsetili da odnosi Crne Gore i Hrvatske pokazuju gde leži ključni nerešeni sukob u novijoj balkanskoj istoriji.

Iako je situacija danas vojno sasvim drugačija od one devedesetih, zbog članstva Hrvatske u NATO, to ne sprečava političke elite da eksploatišu stare i prizivaju nove sukobe. Balkanska trka u naoružanju ukazuje da odnosi u regionu još tavoru u senci ratnih devedesetih, i da je put ka pomirenju i stabilizaciji u najboljem slučaju neizvestan. Zveckanje oružjem podstiče mržnju prema susedima, pomognutu nesuočavanjem Srbije sa odgovornošću JNA, kojom je komandovano iz Beograda, posebno za razaranja Vukovara, kao i za opsadu Dubrovnika i njegove okoline.

U takvom regionalnom okviru, Crna Gora je u posebno osjetljivom položaju. Mala država između dva rivalska pola, u kojoj žive i Hrvati i Srbi, ima i vlastito opterećenje ratova devedesetih, koje je provela kao slepa sledbenica ratničkih pohoda predsednika Srbije Slobodana Miloševića. Međutim, posle otklona crnogorskog premijera i predsednika Mila Đukanovića od Miloševića u drugoj polovini devedesetih, odnosi Crne Gore i Hrvatske su uznapredovali toliko da je Hrvatska čak izgubila interes da procesuirala Crnogorce za ratne zločine. Ipak, u poslednje vreme, pod uticajem Srbije, odnosi Crne Gore i Hrvatske doživljavaju ozbiljno zahlađenje.

U junu 2024. godine, većina u crnogorskom parlamentu je usvojila rezoluciju o genocidu u Jasenovcu, zbog insistiranja na tome stranaka vladajuće koalicije koje su bliske srpskom predsedniku Aleksandru Vučiću. Suština te rezolucije bila je direktna provokacija za Hrvatsku (čija vlast inače redovno obeležava godišnjice oslobođanja tog ustaškog logora). Zagreb je reagovao brzo i oštro: trojica istaknutih crnogorskih političara – predsednik Skupštine Andrija Mandić, potpredsednik Vlade Aleksa Bečić i poslanik Milan Knežević, proglašeni su nepoželjnim osobama na hrvatskoj teritoriji. Ovaj potez, bez presedana u međusobnim odnosima dve države, jasno je pokazao kako neodgovorna politička kalkulacija može da sruši ono što je godinama građeno.

Posledice zahlađenja nisu bile samo simbolične. U decembru 2024, na međuvladinoj konferenciji u Briselu, Hrvatska je Crnoj Gori blokirala zatvaranje poglavlja 31 o spoljnoj, bezbednosnoj i odbrambenoj politici, za koje je tehnički bila spremna, i to nakon zastoja od sedam godina. Poruka nije mogla biti jasnija – Crna Gora više nema slobodan prolaz ka EU, sve dok sa Hrvatskom ne razreši račune iz prošlosti. Zagreb je Podgorici zatim isporučio i neformalni diplomatski dokument, kojim je zatražio rešavanje pitanja vlasništva nad školskim brodom Jadran, međusobno razgraničenje na Prevlaci, dodatno obeštećenje žrtava ratnih zločina, promenu naziva bazena u Kotoru imenovanom po stražaru u logoru za hrvatske ratne zarobljenike, pronalazak nestalih i povraćaj imovine hrvatskoj manjini na crnogorskom primorju.

Deluje da je iz fioke izvučeno sve što je moglo da se izvuče, pa i više od onoga što je Hrvatska ranije pokazivala spremnost da zaboravi. Sva ta zaoštavanja u odnosima na vrhu, nikako ne doprinose stanovništvu dvije susjedne države, koje je usmjereno jedno na drugo.

Ono što kontekst čini posebno složenim je to što je Crna Gora saradivala sa Srbijom u njenom ratu za teritorije na tlu Hrvatske 1991-1995, pod izgovorom, prvo, odbrane od „napada“ iz Hrvatske, onda odbrane Jugoslavije od osamostaljenja Hrvatske, i, konačno, odbrane ugrožene srpske manjine u Hrvatskoj. Crnogorske jedinice su aktivno učestvovala u opsadi Dubrovnika 1991-1992. godine, u granatiranju UNESCO-om zaštićenog starog grada i teroru nad civilnim stanovništvom. Te notorne istorijske činjenice, zbog kojih su izrazili žaljenje i crnogorski premijer i predsednik savezne države iz Crne Gore, ipak su dugo gurane pod tepih, prećutkivane u udžbenicima, izbegavane u zvaničnim govorima i minimizirane u medijima. Tako da, dok Podgorica i Zagreb raspravljaju o vlasništvu nad brodovima i granici, plodno tlo za pogoršavanje odnosa leži dublje – u nepriznatoj krivici.

U takvom okruženju, gdje pod uticajem Beograda, ucenjena vlast u Podgorici tumara od nacionalističke retorike do iznuđenih diplomatskih kalkulacija, građansko crnogorsko društvo aktivno ulaže trud u povezivanje naroda putem suočavanja sa činjenicama neslavne prošlosti.

Crnogorske nevladine organizacije, Akcija za ljudska prava i Centar za građansko obrazovanje, svojevremeno su u Crnoj Gori obeležile dvadeset godina od opsade Dubrovnika, i od tada svake godine, zajedno sa hrvatskom NVO Documenta, podsjećaju na tu opsadu i na njen najteži dan, kada je granatiran Stari grad 6. decembra 1991.

Akcija za ljudska prava je nedavno objavila knjigu *Sjećanja na rat: opsada Dubrovnika 1991–1992*, zbirku ličnih svjedočanstava učesnika rata s obe strane, koji su iz prve ruke doživjeli i ratnu propagandu i vojno rasulo u JNA, ali i njenu razornu moć. Knjiga je plod saradnje sa rediteljem Petrom Pejakovićem, osnivačem dramskog studija Prazan prostor, koji je na temelju razgovora sa preko trideset učesnika rata i drugih istorijskih dokumenata, napravio pozorišnu predstavu „Smrt u Dubrovniku“, koju je HRA producirala zahvaljujući podršci projekta UNDP i Evropske Unije. Dajući glas učesnicima rata, HRA i Prazan prostor su uradili nešto što crnogorska država nikada nije imala hrabrosti da uradi: pogledala je u oči vlastitoj odgovornosti bez okolišanja i diplomatskog eufemizma.

Predstava pripada kulturi sjećanja, nasuprot rasprostranjenoj kulturi zaborava, a njena namjera je suočiti javnost u regionu s istinom o ratu vođenom u Dubrovniku i okolini. Gorka je ironija da je predstava u Crnoj Gori igrana desetak puta u svega četiri grada, jer u većini crnogorskih gradova nije dobrodošla zbog šovinističkih, ideoloških i politikantskih razloga vlasti koje njima upravljaju. Izvan Crne Gore recepcija je bila potpuno drugačija. Na Marulićevim danima u Splitu 2025. godine, predstava je osvojila nagradu za najbolju predstavu u cjelini i nazvana je „rijetko viđenim kazališnim remek-djelom“, Anja Pletikosa nagrađena je za dramaturgiju, a na festivalu FIAT u Podgorici, Maša Božović i Pavle Prelević su dobili nagrade za glumačke uloge. Predstava je igrana na festivalima u Skopju, Sarajevu i Beogradu.

Posebno snažan odjek predstava je izazvala kada je izvedena u Zagrebu, i konačno i u samom Dubrovniku, u sklopu festivala ZNA-DU u martu 2026. godine. I zagrebačka

i dubrovačka publika digle su se na noge i ansambl više puta pozdravile aplauzom, a nakon dvoiposatnog izvođenja mnogi su ostali i na razgovoru s kreativnim timom. U kritikama je predstava naglašena kao važan korak prema normalizaciji, pomirenju i zbližavanju, ali i sprečavanju ponavljanja historije. Jedan dubrovački kritičar je zaključio da se radi o predstavi „koja otvara rane da bi zacijelile“, a druga kritičarka je izričito odala priznanje autorima: „svaka čast susjedima zbog ove predstave koja možda njima samima znači i više nego nama. Uvijek je lijepo u ovakvom svijetu osjetiti se kao čovjek i shvatiti da oko tebe još uvijek ima ljudi“.

Činjenica da su crnogorski umjetnici donijeli teško i iskreno suočavanje s neslavnom prošlošću upravo u Dubrovnik, grad koji su njihovi sunarodnici granatirali, daje dimenziju simboličnog čina pomirenja kakav nijedna kurtoazna diplomatska nota ne može da zameni.

Treći stub angažmana HRA je akademski: objavljen je i analitički, zajednički tekst trojice historičara iz Zagreba, Beograda i Podgorice, koji rasvjetljava okolnosti napada na Dubrovnik, smještajući ga u širi kontekst raspada Jugoslavije, funkcionisanja komandnog lanca i odgovornosti vojnog i političkog vrha. Upravo sinteza ova tri pristupa – lično svjedočanstvo, umjetnička interpretacija i naučna analiza – čini ovaj suštinski mirovni angažman metodološki zrelim i društveno potencijalno veoma korisnim.

Sve ove aktivnosti dobijaju poseban smisao kada se posmatraju u kontekstu tekuće evropske integracije Crne Gore. Hrvatska kao punopravna članica EU ima pravo i mehanizam da blokira napredak Crne Gore sve dok otvorena pitanja ostanu nerazrešena. Međutim, ono što diplomatija traži kao tehničke uslove – procesuiranje zločina, pronalazak nestalih, regulisanje imovinskih sporova – nije moguće trajno i iskreno ispuniti bez temeljnog društvenog suočavanja s prošlošću. Možete potpisati sporazume, zatvoriti poglavlja, razmeniti protokolarne izjave dobre volje, pa čak i isplatiti novac. Ali ako društvo u cjelini ne prihvati svoju ulogu i odgovornost, sve to ostaje prazna administrativna formalnost osuđena da se jednog dana ponovi u novom obliku i pod novim izgovorom. Evropska integracija bez istinskog pomirenja nije ni integracija – ona je samo fasada iza koje tinja potencijalni novi sukob.

I dok Vučić i Plenković razmjenjuju prijetnje o oružju i vojnoj moći, a crnogorsko-hrvatski odnosi ostaju zategnuti i puni uzajamne sumnje, građanska inicijativa HRA i Praznog prostora prikazuje jedinu alternativu koja ima budućnost. Pomirenje na Zapadnom Balkanu nije moguće bez istine, a istina nije moguća bez hrabrosti da se kaže naglas, bez obzira na to koliko je bolna i politički nepogodna. U regionu gdje se historija suviše često instrumentalizuje za dnevno-političke potrebe, gdje se selektivno pamćenje koristi kao oružje, a zaborav forsira kao državna politika, organizacije građanskog društva čuvaju ono najvrednije: društvenu savest i poruku da se iz prošlosti može i mora učiti. To nije samo humanistički imperativ – to je i vrlo konkretan preduslov za stabilnu, mirnu i prosperitetnu budućnost država na teritoriji bivše Jugoslavije.